

אכילת פועלים (בבא מציעא פז)

גליון 419

איתא במתניתין בדרף פז. ואלו אוכלין מן התורה העושה במחובר לקרקע בשעת גמר מלאכה ובתלוש מן הקרקע עד שלא נגמרה מלאכתו ובדבר שגידולו מן הארץ וכו'. ופירש"י ואלו, פועלין. אוכלין, ממה שעוסקין בו. עד גמר מלאכה, כשתולשין אותו.

מבואר במשנה שפועל אוכל תוך כדי עבודתו מפירות בעה"ב. ובעמ' ב' מבואר בגמ' שדין אכילת פועל נלמד משני פסוקים, כי תבא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך ואל כליך לא תתן. כי תבא בקמת רעך וקטפת מלילות בידך וחרמש לא תניף על קמת רעך. ובפועל הפסוקים מדברים, מכאן שמותר לפועל לאכול ממה שהוא קוטף בזמן שהוא קוטף.

ובהמשך הגמ' והשתא דנפקא לן מחרמש ומקמה (לרבות גם קטנית וגם שאר פירות) כי תבא בכרם רעך למה לי. אמר רבא להלכותיו כדתניא וכו' בכרם רעך ולא בכרם כותי. הניחא למ"ד גזל כותי אסור היינו דאצטריך קרא למישרי פועל אלא למ"ד גזל כותי מותר, השתא גזילה מותר פועל מיבעיא. מוקים לה בכרם רעך ולא של הקדש.

ופירש"י כרם רעך, ואל כליך לא תתן אבל כרם כותי תתן. והיינו דהצד למעט כותי הוא דבכותי יותר קל, דמותר לפועל לקחת יותר, אפי' לשים בכלים שלו. ועל זה מק' הגמ' הניחא למ"ד גזל כותי אסור היינו דאצטריך קרא למישרי פועל, דלולא הפסוק היה אסור לשים בכליו כמו בישראל, קמ"ל דבגוי מותר. אלא למ"ד גזל כותי מותר, פשיטא שמותר לפועל לשים בכליו דהא אפילו לגזול ממנו מותר.

מוקים לה בכרם רעך ולא של הקדש. ופירש"י אסור לאכול. והיינו דלמרות שהמיעוט של כותי היה להקל, שהפועל יוכל לשים בכליו, בהקדש הוי המיעוט להחמיר, שלא יוכל לאכול כלל.

מאידך, בחי' הריטב"א כתב לבאר את הגמ' באופן אחר. הניחא למ"ד גזל גוי אסור, פירוש איכא למימר דהכא נמי לא יאכל, דאחשבה רחמנא כגזל כיון דאיהו לאו בר מצוה הוא.

מבואר בריטב"א דביאור ההניחא למ"ד גזל כותי אסור אינו דהתורה התירה לאכול ואפי' יותר משל ישראל (כפי שביאר רש"י) אלא הניחא למ"ד גזל כותי אסור ולכן בכותי יותר חמור שלא יוכל לאכול כלל. הריטב"א לא גרס בגמ' היינו דאצטריך קרא למישרי פועל אלא אדרבה לפי הצד דבא למעט כותי, בשל כותי אסור לישראל לאכול כלל. והריטב"א הוסיף טעם, כי הגוי בעל השדה אינו בר מצוה.

חזינן ע"פ הריטב"א דיסוד הדין של אכילת פועל הוא דמצוה מוטלת על הבעה"ב לתת לו לאכול, ולכן בגוי שאינו מצוה לא שייך היתר לאכול.

וכן מבואר בריטב"א לעיל בסוגיא, דשאלה הגמ' דדילמא הדין של אכילת פועל היא דוקא בכרם, שכן חייב בעוללות, ובקמה שכן חייבת בחלה. ופי' הריטב"א מה להני שכן יש בהם קולא לממונו של בעל הבית שחייבו הכתוב לתת לאחרים חלה ועוללות, וכשם שזיכה לאחרים בכך, זיכה בו לפועל. והיינו כהנ"ל דהזכות לקחת נובעת מזה שחייב לתת לו כמו שחייב לתת חלה ועוללות.

אבל רש"י למד שלא היתה הו"א שבגוי יהיה יותר חמור אלא אדרבה הצד למעט בגוי הוא לקולא, שיוכל לקחת גם לכליו. והיינו כי למד דבפועל יש זכות ממונית לאכול ממה שהוא עובד, ולכן הו"א דבישראל התורה זיכתה לו רק לקטוף ביד ולאכול ולא לשים בכליו אבל בגוי יש לו יותר זכייה בפירות. ולמ"ד גזל כותי פשיטא שמותר לו לקחת כמה שהוא רוצה ולא אצטריך קרא.

והנה בחידושי רבנו חיים הלוי (פ"ח מעילה) כתב דבפועל עיקר חיובו מקרי דבר שבממון וזכות. וראיה לזה מהא דמבואר בסנהדרין נז דבן נח אצל בן נח אוכל. ואם נימא דלא הוי רק מצוה על הבעה"ב, א"כ מהיכי תיתי ינהוג זאת בבן נח. אלא ודאי דהוי דין ממון, ולהכי הוא שנוהג בב"נ דהרי הוא בכלל דינים וגזל.

ובזה ביאר ההו"א בסוגיין שיוכל לאכול משל הקדש, והרי אסור משום מעילה. אלא דכל האיסור של מעילה הוא משום דין גזל הקדש (ולכן שיעורו בפרוטה), אשר לפי"ז י"ל דבפועל דנתנה לו התורה רשות לאכול, ויש לו זכות אכילה, א"כ ממילא דאין כאן מעילה כלל כיון דבזכירתו קאכיל, ומופקע גם מגזל הקדש כמו מגזל הדיוט. וע"ז הוא דבא קרא דרעך למעוטי הקדש. והמיעוט הוא דבהקדש פקע זכותו דאין לו זכות אכילה בהקדש (עיי"ש באריכות).

ונמצא לפי הגר"ח דזכות הפועל באכילה היא זכות ממונית, שיש לו זכות לאכול פירות בזמן עבודתו וכשיטת רש"י לכאורה, ואין זה מחמת המצוה שיש לבעה"ב כמבואר בריטב"א.

אמנם ברש"י בסהדרין נז. מבואר דלפועל נכרי מותר לאכול, דמי איכא מידי דלישראל מותר ולנכרי אסור. ואי הוי זכות ממון, זה שיש לישראל זכות ממון אינו מחייב שתהיה כזו זכות לגוי. אלא ע"כ שיש כאן היתר של איסור, שמותר לאכול ואין בו גזל, ולכן קאמר רש"י דאם לישראל מותר דאינו גזל לא יתכן שלגוי יהיה אסור, דלגוי יש פחות איסורים מהישראל. ויוצא דיסוד ההיתר של פועל אינה זכות ממון אלא היתר אכילה. והיה מקום לומר דאמנם נוצרה זכות ממון לפועל אבל זה רק לאחר שיש מצוה להניח לו ואין כאן גזל. אלא דלפי זה קשה איך נוהג היתר זה בבן נח אצל בן נח הרי שם אין מצוה. ובגליון הגרי"י פישר על חי' ר' חיים כתב דיסוד הדין בפועל הוא מצות עשה וממילא נתהווה דין ממון. ומה דנוהג בבן נח בודאי ליכא שם מצוה אבל כיון דבישראל נתהווה מהמצוה דין ממון לכן נוהג גם בבן נח משום דהוה בכלל דינים.

אלא דעדיין צ"ע, דאם כל הדין ממון נובע מהמצוה איך הוי בכלל דינים לבן נח. וע"כ דגדר המצוה הוא להניח לו לאכול. אין זה מצוה של נתינה אלא תן לו לזכות, ולכן למעשה נתחדש בדין ישראל שיש לו זכות ממונית לאכול וממילא ה"ה בבן נח אע"ג דאין להם מצוה אבל רצון התורה הוא שיוכל לזכות בממון. בטור (סי' שלז) כתב דאם לא נתן פועל לאכול חייב לשלם לו. וע"כ דהוי זכות ממון, ולכן אם מנע ממנו, חייב לשלם לו מה שהיה מגיע לו.

אמנם בקהלות יעקב כתב (ב"ק סי' יג אות ד) לגבי חוסם פרה דגם מה שחייבה תורה מצד מצוה מ"מ אחרי שמכח דין זה הוא רווחא לגברא יכול לתבוע דמיו דכבר נחשב זכותים שלו, עכ"ד. וא"כ ה"ה בפועל מאחר שיש מצוה לתת לו הופכת להיות לו זכות ממונית שיכול לתבוע אותה.

וכן כתב באילת השחר (בדף פז:): דאפשר לומר דודאי דבדין פועל אוכל כלול ג"כ זכות ממון אבל אין זה טעם ההיתר, דהיינו דמחמת שזה שלו לכן מותר לו לאכול אלא דבזה שהתירתו תורה נתנה לו גם זכות ממון. שורש הדין אינו זכות ממון אלא היא נובעת מזה שהתורה התירה לו לאכול.

ולפי הנ"ל א"צ לומר שהזכות ממון באה כתוצאה מהמצוה שיש חיוב לתת לו אלא שהתורה התירה לפועל לאכול ולכן צריך לתת לו לאכול, ובישראל הוי מצוה. ולאחר שיכול לאכול הרי זה זכותו. ולכן גם בגוי שאין לו מצוה לתת, התורה נתנה לו לאכול דסוף סוף יש כאן זכות ממונית ששורשו אינו תלוי במצוה.

ובמנחת חינוך (מצוה תקעו אות י) כתב דהרמב"ם לא כתב חיוב תשלומין של בעל הבית לפועל מה שהיה רשאי לאכול. ונראה דדעתו שא"צ לשלם, דהיה לו לפרש. והטור הביא דעת הרמ"ה לשלם. והרמ"א הביא דעת הרמ"ה להלכה, עכ"ד. ולרמב"ם יתכן שאין כאן זכות ממון. אבל ברי"פ פערלא כתב דאין הכרח דהרמב"ם פוטר מדלא הזכיר דין תשלומין כי אין דרכו לכתוב דברים שאינם מפורשים. אבל בחזקוני על התורה (דברים כה, ד) כתב בפירוש דחוסם אדם פטור מתשלומין.

והנה בביאור הגר"א (על הרמ"א הנ"ל) כתב וז"ל ואם חסמו וכו' דוקא ע"י קציצה וכן בדיעבד וכמש"ש בפרה שם צא, כ"ש כאן שאינו לוקה, עכ"ל. והיינו דרק אם קצץ שלא יאכל בשעת מלאכה ויקבל כסף במקום זה אז לא יאכל אבל בלי שקצץ אסור למנוע ממנו שיאכל. וכן בדיעבד אם חסמו, משלם כמו בשור שמבואר בדף צא. שמשלם ד' קבין לפרה אפי' שחייב מלקות, כ"ש בפועל שאין חיוב מלקות, שמשלם.

והרי בשור ודאי אין שורש החיוב זכות ממונית דהא גם את שורו של עצמו אסור לו לחסום. וע"כ דהוי הפוך, דיש לתת לו לאכול ולכן בשור של אחר יש לו זכות ממון. והגר"א הוכיח דין תשלום הפועל מדין תשלום לבעל הפרה. וע"כ למד שגם בפועל שורש החיוב אינו ממוני אלא שצריך להניח לו לאכול וכנ"ל.